

Tabela 4: Izborna orijentacija za predsedničke izbore i zanimanje birača (u %)

	Koštica	Milošević	Mihailović	Nikolić	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Poljoprivrednik ili domaćica na selu	26	28	3	6	37	100
NK ili PK radnik	31	27	3	10	29	100
KV ili VK radnik	48	15	7	7	23	100
Tehničar	55	7	14	5	19	100
Službenik (srednja škola)	50	18	9	5	18	100
Stručnjak (viša ili visoka škola)	66	11	4	4	15	100
Domaćica	21	26	4	5	44	100
Učenik, student	72	6	2	1	19	100

C= 0.374 Kramerov V= 0.181 FI= 0.404

Tabela 5: Izborna orijentacija za mogući drugi krug predsedničkih izbora i školska sprema birača (u %)

	V. Koštica	S. Milošević	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Osnovna i manje	36	30	34	100
Škole za radnike	57	17	26	100
Srednje škole	68	16	16	100
Više škole i fakulteti	72	13	15	100

C= 0.299 Kramerov V= 0.181 FI= 0.314

Tabela 6: Izborna orijentacija za mogući drugi krug predsedničkih izbora i zanimanje birača (u %)

	Koštica	Milošević	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Poljoprivrednik ili domaćica na selu	33	33	34	100
NK ili PK radnik	39	29	32	100
KV ili VK radnik	56	17	27	100
Tehničar	73	11	16	100
Službenik (srednja škola)	59	21	20	100
Stručnjak (viša ili visoka škola)	72	12	16	100
Domaćica	31	28	41	100
Učenik, student	82	8	10	100

C= 0.343 Kramerov V= 0.211 FI= 0.366

UČITELJ
NEZNALICA
I NJEGOVI KOMITETI

Imenovati
TO
ratom

Izdavač:
Učitelj neznalica i njegovi komiteti
Imenovati TO ratom
CZKD
Urednik:
Ivan Zlatić
Dizajn i prelom:
Matija Medenica
Štampa:
Fotokopirnica „Student“

ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE

Kingdom of the Netherlands

Projekat finansiraju Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava i Holandska Ambasada u Beogradu po programu Matra Embassy Programme
Sadržaj ovog štampanog materijala je isključivo odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

Odbrani Filozofski
Odbrani Filološki

za samoobrazovanje

Riliten

n°17-18/25.12.12 društvena pitanja

Radnici i proizvodnja ratova

U okviru projekta Imenovati TO ratom, koji realizuje Centar za kulturnu dekontaminaciju uz podršku Evropske unije kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava (EIDHR), organizovane se serija od pet diskusija na temu „Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu u devedesetim godinama“, od decembra 2012. do marta 2013. godine. Ovu temu je nametnulo dosadašnje iskustvo iz saradnje sa ratnim veteranima kroz projekat Imenovati TO ratom, koje je pokazalo da su ratni veterani i radnici opljačkanih društvenih preduzeća koji su ostali bez posla – isti ljudi.

Ratni veterani se u javnosti u Srbiji danas ne percipiraju kao učesnici ratova, već kao takozvani „gubitnici tranzicije“. Zaista, teško je razlikovati ulične manifestacije ratnih veterana i radnika u borbi za neisplaćene dnevnice. Još je, međutim,

teže razlikovati cinizam liberala da radnici „nisu zaradili“ svoje plate, od cinizma nacionalista da je nedolično da veterani traže isplatu ratnih dnevnica, jer „nikada nisu ratovali za novac, već za čast i obraz države Srbije“ (narodni poslanik Saša Dujović, izabran ispred Pokreta veterana na listi SPS). Istovremeno je Evropski sud za ljudska prava u Strazburu presudio da Srbija isplati dnevnice koje duguje veteranima rata protiv NATO-a, i plate koje je uskratila radnicima nekadašnjih društvenih preduzeća u procesu restrukturiranja i privatizacije.

Serija diskusija „Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu u devedesetim godinama“ ima za cilj da analizira odnos između rada i rata, rata i privatizacije, te privatizacije i položaja ratnih veterana danas.

Ivan Zlatić

Imenovati TO ratom

Serija diskusija „Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu u devedesetim godinama“

MALO je u Srbiji za proteklih dvadesetak godina rečeno o vezi između rada i ratova u kojima je „nestala“ Jugoslavija, a i to malo se uglavnom vrti oko poznate doskičice: „Okupili se kao radnici, a razišli kao Srbi“, navodno izgovorene baš 4. oktobra 1989. godine, kada su se rakovički radnici okupili ispred Skupštine, a Milošević im održao zapaljiv kosovski govor i poslao ih „na radne zadatke“. Doskočica ne samo što je zadovoljila intelektualne, etičke i estetske potrebe srpske liberalne inteligencije, reprodukujući njene temeljne mantre (da je nacionalizam uzrok, a ne posledica rata, da su za rat odgovorne narodne mase koje su se odazvale Vođinim bojnim pokličima...), već je zaštitila i interese ratno-pljačkaških „privrednika“, koji nakon 5. oktobra nisu mogli da legalizuju svoje monopole a da prethodno ne isključe vlasnike društvene svojine, radnike, iz političkih procesa, pre svega iz privatizacije. Radnici su, budući „krivi za rat i Miloševića“, proglašeni nekompetentnim za politiku, nesposobnim da se staraju o sebi i svojim preduzećima. Broj štrajkova širom Jugoslavije skočio je sa 247 zabeleženih 1980. godine na 851 1986. godine, dok je broj štrajkača u istom periodu porastao od 13 507 do 88 860 učesnika. Samo godinu dana kasnije broj štrajkova i učesnika udvostručio se na 1 685 slučajeva prekida rada i 288 686 radnika uključenih u štrajk. (Marko Marinković, (1995): Štrajkovi i društvena kriza, Beograd Institut za političke studije, str. 83. citirano u Goran

Musić, JUGOSLOVENSKI RADNIČKI POKRET 1981-1991, u Urednici: Đorđe Tomić, Petar Atanacković DRUŠTVO U POKRETU, 2009). Ovi štrajkovi su bili reakcija na ekonomsku politiku Saveznog izvršnog veća, bili su multietnički i bavili su se pitanjima koja se danas smatraju „radničkim“, kao što su plate i uslovi života. „Političkim“ se danas nazivaju oni štrajkovi i protesti koji su se opredeljivali po etničkim pitanjima, i bili organizovani odozgo, ili su počinjali sa „radničkim“ zahtevima, a zatim bivali izmanipulisani da prihvate različite „nacionalne“ ciljeve, počev od kraja osamdesetih godina prošlog veka pa do današnjeg dana. Na osnovu ove klasifikacije se tadašnji radnici označavaju kao depolitizovani i bez subjektivacije, i okrivljuju da su brinuli samo za svoje plate, u vremenu kada su „njihove plate“, tzv. kapital rada, društveno vlasništvo i samoupravljenje bili srž politike u Jugoslaviji.

Ova serija diskusija ima za cilj da objasni vezu između rata i rada, i mesto radničke klase u Jugoslaviji i njenom raspadu. Cilj nam je da bolje razumemo dve figure koje su izbrisane sa današnje intelektualne, društvene i političke scene u Srbiji – Borce i Radnike, i da kroz njihovo nestajanje razumemo ulogu koju su u raspadu Jugoslavije imale intelektualna i politička elita – kako ona koja je podržavala Miloševića, tako i ona koja je bila protiv njega. Kroz ove diskusije bi mogli da razumemo koja je društvena cena nestajanja figura Boraca i Radnika, i da konstruišemo koju bi ulogu te figure/ identiteti mogli da igraju u društvu danas. Budući da je polazna tačka ovih diskusija današnja perspektiva, krenuli bismo unazad:

ucitelineznalica.org

- Šta je bila radnička klasa sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, šta nakon 2000. godine, a šta je danas?
 - Radnici u rušenju Miloševićeve naciokratske socijalističko-kapitalističke tvorevine.
 - Radnici i nacionalizam – uloga radnika u širenju i praktikovanju nacionalizma s kraja osamdesetih i na početku devedesetih godina.
 - Radnici i kapitalizam, uloga radnika u nastajanju kapitalizma: radnici i kapitalistička država.
 - Radnici i socijalizam, uloga radnika u urušavanju socijalizma; radnici i socijalistička država.

Petak 21. septembar 2012. godine u 16h, Centar za kulturnu dekontaminaciju – Paviljon Veljković
 Diskusija „Šta je bila radnička klasa sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, šta nakon 2000. godine, a šta je danas?“

U kontekstu projekta Imenovati TO ratom, učešće radničke klase u ratu i njena podrška Miloševićevom režimu ostaju bolna i otvorena pitanja, kako za veterane, koji su se u velikom broju slučajeva vraćali iz rata u fabrike opustošene korupcijom u procesu privatizacije, tako i za antiratne aktiviste, koji svojim pitanjem: „Zašto nas radnici nisu podržali?“ ustvari otvaraju pitanje da li je antiratni pokret bio klasni fenomen? Zaključujući svoj tekst „Jugoslovenski radnički pokret 1981-1991.“ Goran Musić pita: „U kom stanju su se nalazile samoupravljačke strukture unutar preduzeća osamdesetih i kako su ekonomske reforme uticale na njih? Kako se organizovao štrajkački pokret i koji je bio obim i domet akcija solidarnosti u drugim republikama? Kakvu ulogu je u ovim dešavanjima imao zvanični Savez sindikata Jugoslavije? Kakva je dinamika i priroda odnosa između štrajkova i nacionalističkih mobilizacija? Kakvu ulogu je radnička klasa igrala u ratovima devedesetih?“ Da bi smo na ova pitanja odgovorili, moramo se zapitati šta je bila jugoslovenska radnička klasa u tom periodu, i kako je to postala prolazeći kroz različite faze razvoja i krize SFRJ. Neposredno nakon Drugog svetskog rata, zastupljenost radnika i seljaka je u članstvu vladajuće partije bila viša, a u hijerarhiji odgovarajuća njihovom procentu u ukupnoj populaciji. Međutim, njihova zastupljenost u narednim decenijama drastično pada, dok se za relativno kratko vreme konsolidovala klasa pratijskih funkcionera koja blokira mobilnost među klasama sa jedne strane, i subjektivaciju radnika i klasno osveščivanje sa druge.

Ovo je omogućeno promenom paradigme. U suprotnosti sa marksističkim mišljenjem, koje politiku i ekonomiju vidi kao jedan isti proces, u Jugoslaviji je napravljena podela između partijske hijerarhije i sistema samoupravljanja. Sistem samoupravljanja, koji je trebalo da poveže politiku i ekonomiju, ostao je nadovršen projekat. Zamišljen da postane struktura koja će zameniti vladajuću partiju do samog vrha vlasti, samoupravni sistem je u praksi ostao relevantan jedino unutar pojedinačnih preduzeća, faktički podređen sistemu vladajuće partije. Uprkos namerama, samoupravljanje je skončalo kao iluzorno mesto „radničke subjektivacije“, bez ikakvog stvarnog političkog uticaja, osim činjenice da je razvoj samoupravnog sistema koincidirao sa padom zastupljenosti radnika u partijskoj hijerarhiji. Ovim je otvoren prostor za stvaranje građanske (intelektualci, tehnička inteligencija, menadžeri, partijski funkcioneri, koji su svi u različitoj meri, a mnogo više nego radnici imali pristup političkoj vlasti, ekonomskoj vlasti i, što je najvažnije – informacijama) i malograđanske (izvorno radnička klasa koja se identifikuje sa višim klasama) klase, odnosno „oni pripadnici radničke klase koji su zauzeli mjesto u organiziranoj socijalno-političkoj grupaciji, presjekli su – u pogledu vlastitog položaja, interesa, načina života i ideologije – veze [sa svojom] klasom... što ju je oslabilo kao nosioca hegemonije u tom periodu“ (Bilandžić 73: 93) Postepeno odsecana od bilo kakvog uticaja na ekonomski i politički sistem, da li je radnička klasa uopšte tragala za subjektivacijom i kako se to traganje manifestovalo u različitim periodima? Učesnici/ce: sociološkinja Nada Novaković, sociolog Miroslav Ružica, politikolog Nebojša Vladislavljević, sociolog Mladen Lazić, aktivista Dragomir Olujić, sociolog Vladimir Vuletić, sociolog Slobodan Cvejić, advokat Aleksandar Lojpur, sociolog Boris Jašović, sociolog Đokica Jovanović i Velimir Lazić iz Pokreta akcionara, radnika i sindikata Srbije
 Moderator: Srećko Mihailović, sociolog

Subota 26. januar 2013. godine u 16h, Centar za kulturnu dekontaminaciju – Paviljon Veljković
 Diskusija „Radnici u rušenju Miloševićeve naciokratske socijalističko-kapitalističke tvorevine“

PREDRADNIK u kolubarskim rudnicima Predrag Stepanović ovako pamti trenutak kada se Miloševićeva vojska i policija 4. oktobra 2000. godine pojavila na Tamnavi sa narednjem da prekinu štrajk:

kontigencije između školske sprema birača i raznih izbornih opredeljenja kreće se između 0,30 i 0,33 – dok se kontigencija između zanimanja i izbornih odluka kreće od 0,34 do 0,37. Jednostavno rečeno, glasanje na izborima u septembru i decembru 2000. godine bilo je klasno obojeno. Socijalisti i radikali imali su više

glasova od DOSa jedino u grupama: birača sa osnovnom školom ili bez te škole, poljoprivrednika i domaćica na selu, nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika i domaćica. Za DOS je glasala srednja klasa i srednji i gornji deo radničke klase.

Srećko Mihailović, sociolog

PRILOG

Tabela 1: Izborna orijentacija za savezne izbore i školska sprema birača (u %)

	DOS	SPS, JUL i SRS	Ostali	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Osnovna i manje	27	32	3	38	100
Škole za radnike	45	21	8	26	100
Srednje škole	53	17	8	22	100
Više škole i fakulteti	66	14	4	16	100

C= 0.333 Kramerov V= 0.204 FI= 0.353

Tabela 2: Izborna orijentacija za savezne izbore i zanimanje birača (u %)

	DOS	SPS, JUL i SRS	Ostali	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Poljoprivrednik ili domaćica na selu	24	34	4	38	100
NK ili PK radnik	28	34	3	35	100
KV ili VK radnik	46	20	7	27	100
Tehničar	54	14	12	20	100
Službenik (srednja škola)	43	24	9	24	100
Stručnjak (viša ili visoka škola)	66	14	4	16	100
Domaćica	22	30	3	45	100
Učenik, student	68	9	2	21	100

C= 0.371 Kramerov V= 0.179 FI= 0.400

Tabela 3: Izborna orijentacija za predsedničke izbore i školska sprema birača (u %)

	V. Koštunica	S. Milošević	V. Mihailović	T. Nikolić	Ne zna, apstinenti	UKUPNO
Osnovna i manje	29	26	3	7	35	100
Škole za radnike	47	15	8	7	23	100
Srednje škole	56	12	9	4	19	100
Više škole i fakulteti	66	11	4	4	15	100

C= 0.321 Kramerov V= 0.196 FI= 0.339

posledica ove promene tipa izbora ogleda se u navedenim rezultatima izbora u poslednjoj deceniji prošlog veka. Ta promena tipa biranja uslovljena je dubljim promenama: prvo, u klasnoj strukturi društva i drugo, u promenama u vrednosnim orijentacijama.

Pojednostavljeno rečeno, u ovom periodu dolazi do sve jasnije klasne diferencijacije, do zaoštavanja klasnih odnosa i do (mada donekle maglovite) klasne samoidentifikacije.

Na vrednosnom planu, pak, već počev od 1993. godine, zapaža se opadanje nacionalizma i etničke distance i smanjenje broja autoritarno orijentisanih građana (videti o ovome: Srećko Mihailović „Virtuelna legitimacija Treće Jugoslavije“ u Slavujević, Zoran i Srećko Mihailović. 1999. *Dva ogleda o legitimitetu*. Beograd: IDN o FES). Zaoštavanje klasnih protivrečnosti i promene soci-političkih vrednosti, kao suštinski socijalni trendovi, ubrzavaju počev od sredine devedesetih godina, i krajem te decenije i dovode do promene tipa biranja i do pobeđe Demokratske opozicije Srbije.

Milošević and Co je u zamenu za vlast ponudio veliko trijadno obećanje: koncept nade, velika Srbija i veliki omiljeni vođa, nastojeći da se ova tri obećanja sinergijski prožimaju. U konceptu nade obećanja su vezivana za punu zaposlenost, socijalnu sigurnost i švedski standard. U fami o velikoj Srbiji preplitala se nebeska Srbija, srpska Jugoslavija i rat sa celim svetom. U fami o velikom omiljenom vođi nalazimo najveći srpski san o Mojsiju koji predvodi srpsko pleme (ali bez 40-togodišnjeg lutanja po pustinji); uostalom zar nebeski narod to ne zaslužuje! *[Ne može čovek da se otme utisku da je nebeski narod uvek više cenio svoje mrtve vođe; svi oni su posle smrti ili još češće, posle nasilne smrti, bili popularniji i cenjeniji nego za života!]* Koncept nade je razorila kriminalna privatizacija, propadanje privrede, masovna nezaposlenost, fiktivna radna mesta, neviđena devalvacija... Bogati su bivali sve bogatiji a siromašni sve siromašniji... Srednja klasa se srozavala u radničku klasu, a radnička klasa u lumpenproletarijat... Fama o velikoj Srbiji je razvejana sve kraćom Srbijom, kraćom nego ikada u poslednjih sto godina. Uostalom, od 1991. se uviđalo kod većine doduše usporeno, da se ludački nacionalni i politički snovi srpskog vođstva moraju plaćati krvlju i životima radnika i seljaka. - Fama o vođi je rasturena onda kada se vođa pokazao, pored svega drugog, i kao veliki papučić, a valjda bi mu Srbi sve i oprostili, sve osim toga... U takvoj konstelaciji stanja i odnosa, *Milošević and Co* je mora da izgubi izbore, a nakon Petog oktobra i da odstupi. Novi koncept nade ponudiće DOS, a naravno nastaviće se koketiranje znatnog

broja ljudi sa ovakvom ili onakvom velikom Srbijom, mnogi će, pak, i dalje tražiti vođu sa čarobnim štapićem za sve srpske probleme.

x X x

U prvom istraživanju višestranačkih izbora (Mihailović Srećko i drugi. 1991. *Od izbornih rituala do slobodnih izbora*. Beograd: Institut društvenih nauka), krajem oktobra 1990. godine, dve nedelje ioči izbora, 61% ispitanika je navelo stranku za koju bi glasalo na izborima. Među ispitanicima koji su imali izbornu orijentaciju 56% se izjasnilo za SPS, 21% za SPO i 8% za demokratsku stranku. Pokazatelji klasnog položaja (u ovom slučaju školska sprema i zanimanje) nisu bili statistički značajnije povezani sa izbornom odlukom. Koeficijent kontigencije jedva da je prelazio prag uvažavanja značajnosti (0,20 za školsku spremu, odnosno 0,24 za zanimanje – u drugom krugu istraživanja). To je praktično značilo da nisu utvrđene značajne razlike u strukturi birača one tri stranke koje su imale najveći broj birača. Ipak, nešto malo više onih koji su manje obrazovani, nešto malo više radnika, seljaka, penzionera i domaćica glasalo je za SPS. To je, ustvari bila naznaka diferencijacije koja će kasnije biti sve izrazitija. Kada se gleda unutarpartijska struktura izbornih pristalica onda je bilo vidljivo da u Demokratskoj stranci dominiraju stručnjaci (visoko obrazovanje) - 35%, u SPO radnici sa 36% i u Socijalističkoj partiji takođe radnici, čak sa 42%. Može se dakle, tvrditi da su se glavne stranke prilično socio-klasno profilisale pa da se DS utemeljavala u srednjoj klasi, a SPO i SPS u radničkoj klasi. S druge strane, izborna diferencijacija unutar socio-klasnih grupa nije bila posebno izražena, bili su vidljivi tek nagoveštaji. Bilo je pak prilično vidljiva diferencijacija unutar grupe apstinentata („dno“ društvene hijerarhije), odnosno unutar grupe izbornih partipantata (srednji i gornji deo društvene hijerarhije). Istraživanje javnog mnjenja Srbije (JMS 04 2000) koje je obavio istraživački tim Centra za proučavanje alternativa Milana Nikolića⁵, dve nedelje uoči septembarskih izbora za predsednika Savezne republike Jugoslavije, na reprezentativnom uzorku od 1.640 ispitanika (vidi prilog) pokazalo je bitne promene odnosa osnovnih društvenih grupa prema političkim partijama i liderima. Pokazatelji klasnog položaja (i u ovom slučaju školska sprema i zanimanje) sada su statistički značajno povezani sa izbornim odlukama. Koeficijenti

⁵ Istraživački tim su činili sociolozi Srećko Mihailović (rukovodilac) i Stjepan Gredelj, socijalni psiholozi Mirjana Vasović i Bora Kuzmanović, i politikolog Zoran Stojiljković.

„Četvrtog oktobra je bio taj neki Dan D kad je došlo vreme da se razreši pitanje štrajka u Kolubari, odnosno Slobodan Milošević je poslao jake policijske i vojne snage. Po mojim saznanjima, 4. oktobra na ovom prostoru od nekoliko desetina kvadratnih kilometara bilo je oko 800 policajaca i 1200 vojnika. Oni su opkolili ceo ovaj prostor i zaprečili sve prilazne puteve. 250 policajaca predvođenih sada pokojnim generalom Boškom Buhom došli su iz pravca Topilane (...) Ja sam sa nekoliko svojih prijatelja i kolega izašao pred njih, pitali smo ih šta hoće, zašto su došli. I ja i mnogi moji drugari, kolege iz Kolubare bili smo u svim tim ratovima koje Srbija nije vodila, ali eto mi smo bili u Hrvatskoj, mi smo bili u Bosni, angažovani, mobilisani od strane vojske. Bilo je i mnogo dobrovoljaca na tom terenu, zajedno sa tim policajcima, čak su se neki ljudi i prepoznavali, i među policajcima poznavali ljude koji su zajedno bili sa njima tamo na ratištima. Mi smo prosto apelovali, ja sam im rekao: 'Gospodo, pa mi smo zajedno ginuli u ratovima koje nismo vodili, Milošević je iskoristio i vas i nas. Od našeg rada ovde u Kolubari živi mnogo ljudi u Srbiji, između ostalog žive i vaše porodice, zar ćete da dozvolite da vas Milošević gurne na nas. Mi nemamo nameru da se sa vama sukobljavamo, želimo da se umešate među nas.' (iz dokumentarnog filma „Kolubara 2000. Šta se stvarno dogodilo?“, 2004; reditelj Vladimir Perović, proizvodnja RES PUBLICA) Osećanje nepravde je u Srbiji naročito izraženo zato što su snažni društveno-ekonomski mehanizmi korišćeni da se krivica za (izgubljeni) ratove prebaci na obične učesnike rata, a da se istovremeno krivice oslobode ratni profiteri koji su postali tajkuni – Miloševićevi ministri i drugi bliski saradnici koji i dan danas, sa blagoslovom i uz učešće i profitiranje svih političkih stranaka i ćutanje pretežnog dela civilnog društva, kroz privatizaciju legalizuju novac koji su devedesetih godina opljačkali i izneli na Kipar. Štaviše, prebacivanje krivice za rat na obične učesnike rata je efikasan mehanizam da se obezbedi društveni mir dok se nastavlja pljačka (privatizacija), jer većina veterana istovremeno čini i radničku klasu koja je u tom procesu opljačkana. Krivica je plasirana ne samo na kolektivnom nivou (svi učesnici rata/radnici/narod), već i kao lična odgovornost za rat, budući da je zvanična politika u Srbiji i dalje ta da ni kao država, ni kao društvo nismo učestvovali u ratu. Rezultat je potpuna atomizacija i raspad društva, kao i onemogućavanje samoorganizacije veterana i ostalih učesnika rata u bilo kom drugom pravcu, na primer kroz preduzetništvo, borbu protiv korupcije ili očuvanje postojećih radnih mesta. U ukupnim nastojanjima da se veterani okrive za rat, a radnici za dolazak Miloševića na vlast, odnosno da se

umanji njihova uloga u smeni Miloševića, posebno važno mesto zauzima pokušaj da se štrajk u Kolubari istrigne iz konteksta radničke podrške demokratskim promenama i predstavi kao izolovani incident, ili kao diverzija koju su instruirali političari DOSa. Ostaje, naravno, relevantno pitanje kakav je zaista bio odnos radnika prema političarima DOSa, pa u tom kontekstu i koja je uloga DOSa u kolubarskom štrajku, ali i kakav je bio odnos radnika prema širem antimiloševićevskom pokretu? Da li su radnici koji su radili u prosperitetnim i strateški bitnim privrednim granama manje strahovali od privatizacije koju je najavljavao DOS, i lakše nalazili interes u smeni režima koji je zemlju držao u izolaciji i neprijateljstvu sa zapadnim silama? Da li su se, sa druge strane, radnici u preduzećima razorenim sankcijama i pljačkom, za koje je privatizacija značila nesigurnost radnih mesta, našli pred dilemom da li više strahuju od novih ratova u kojima „neće učestvovati“, ili od nestanka Miloševićeve „socijalne države“?

Predrag Stepanović svedoči da je podrška građana koji su došli iz čitave Srbije bila razlog zbog kog je Miloševićeva policija odustala od batinanja radnika 4. oktobra 2000. godine:

„Ali srećom, probijena je bila blokada na Kolubari i jedan broj ljudi je prešao preko Kolubare. Trčecim korakom oni su tih dva ipo-tri kilometra prevalili i stigli, tako da je jedno trista ljudi u momentu došlo sa leđa onom krilu policije i onaj deo policije se našao u obruču. Jednostavno, policije je videla da je stvar van njihove kontrole.“ Ovi citati objašnjavaju trenutak u kom Miloševićev režim pokazuje svoju „socijalističku“ ideologiju tako što šalje trupe protiv radnika, i to protiv svojih najvrednijih radnika u Kolubari, strateškom državnom preduzeću. Radnici-veterani se stavljaju u nemoguću situaciju, pred otuđujući izbor: rat ili privatizacija; ovim citatima obeleženo je njihovo (ne)postojeće mesto u novom građanskom režimu, koji dolazi da ih „spase“ tako što preuzima Miloševićeve trupe.

Uvodna izlaganja:

Srećko Mihailović – Pregled predizbornih i izbornih opredeljenja građana Srbije - predsednički izbori 24. septembra 2000. godine sa stanovišta socio-klasne strukture društva, sa naglaskom na izbrona opredeljenja radnika i prethodnu dinamiku

Nada Novaković – Pregled štrajkova u Srbiji tokom 2000. godine, do 24. septembra

Jaćim Milunović, UGS Nezavisnost – Prelazak radnika iz državnog sindikata u sindikat Nezavisnost tokom 2000. godine Miodrag Ranković, Sindikat radnika Elektroprivrede Srbije, Kolubara – Štrajk u Kolubari

Moderacija: Noa Trajster i Ivan Zlatić

Radnici/radnička klasa u deceniji promena 1989-2000.¹

*Lumpenproleterizovanje onih koji su u socijalizmu „bili na vlasti“
- teze -*

*Bolje je da odete, prilike su nove
ulozi u povijesti došao je kraj
u pola četiri ujutro sa perona pet
radnička klasa odlazi u raj*
Darko Rundek

*Pa naspj još jednu za večite krivce, za
balansere
Ne boj se, imam ja priličan cug
Naspj još jednu za umorne livce, za
proletere
Večeras treća smena vraća tuđi dug*
Đorđe Balašević

U javnom govoru kasnog socijalizma društvena struktura prolazi kroz proces krajnjeg poopštavanja i krajnjeg destrukuiranja. Priča o klasnom karakteru društva nije se uklapala u ideoloske sheme socijalističkog koncepta. Otuda je leksička, ideološka i politička kovanica „narod“, eventualno „radni narod“ postala oficijelna zamjena bilo koje konkretizacije društvene strukture. Kroz iste procese poopštavanja i destrukuiranja društva prolazi i leksika i javni govor srpskog mladog kapitalizma. Jedino razlika je u tome što je pojam „narod“/„radni narod“ zamenjen pojmom „građani“. Kao što smo malopre svi bili „narod“, sada smo svi „građani“. Sve u svemu, pojam „radničke klase“ nestaje u dimu kasnosocijalističkih i ranokapitalističkih fabrika u kojima se proizvodi važeća leksika i javni govor uopšte.

x X x

Nema pouzdanih podataka o socijalnom sastavu učesnika petooktobarske potvrde izborne pobjede dojučerašnje opozicije; no, o tom se sastavu mogu izreći realistične hipoteze. S druge strane, postoje prilično pouzdani podaci o sastavu birača koji su glasali za Vojislava Koštunicu, odnosno za Slobodana Miloševića, 24. septembra 2000. godine, odnosno podaci o socijalnoj strukturi birača na parlamentarnim izborima u decembru 2000. godine. Ove moje tvrdnje proističu iz rezultante koja sledi iz razlikovanja u fenomenološkoj, ali i u suštinskoj ravni, između izbora od 24. septembra 2000. godine i rezultata tih

izbora, s jedne strane, i petoktobarske potvrde tih rezultata, s druge strane. Izborni ishod septembarskih izbora 2000. godine, rezultat su tektonskih promena ne samo u glasačkom telu Srbije, već pre svega u klasnoj strukturi društva. S druge strane, petooktobarski događaj je rezultat političkog sazrevanja opozicije, odnosno sposobnosti DOS-a da organizuje i usmeri nezadovoljstva onih radnika i onih pripadnika srednje klase koji su bili spremni da se fizički suoče sa osporavanjem izborne pobjede DOSa i Koštunice.

x X x

Milošević i njegove partije imaju svoj *politički zenit* u godinama 1989 - 1993. *Politički nadir* (nadir je tačka suprotna zenitu) ova politička formacija doživljava 2000. i 2001. godine. Opadanje ugleda ove političke formacije i gotovo opšteg poverenja u nju, teče postepeno, pa čak se može tvrditi i lagano, sve do 1999. godine kada je nastupio strmoglav koji je delimično ublažen i usporen NATO intervencijom. Uspon opozicije počinje gotovo od nule u nultoj 1990. godini. Uspon je postepen uz manje padove koji su rezultat političke nezrelosti i neiskustva, ali i politički, ideološki i vrednosno veoma različito sastavljene opozicije. Svojevrsne pobune rezervista koje predstavljaju prvi veliki udar na vlast Miloševića *and Co*, „napuštanje ratišta“, kao i protesti '96. i '97. godine, pokazatelj su novog odnosa prema političkoj klasi na vlasti, a istovremeno i pritisak na opoziciju – da se opameti i da započne sa politički racionalnim aktivnostima i akcijama. Tu vrstu pritiska, i posredno i neposredno, u jesen 1999. godine, nastavljaju i pojačavaju radnički štrajkovi i politizovano civilno društvo srednje klase!

x X x

U istraživanju javnog mnjenja Srbije, početkom septembra 1999. godine², našli smo da gotovo polovina ispitanika smatra da je važno da se opozicija izbornu ujedini. Da je to važno „jer ako se opzicija ne ujedini mnogi neće ni izaći na izbore“ misli 11% ispitanika, a 37% misli da je

„to veoma važno jer samo ujedinjena opozicija može da promeni vlast“. Na suprot ovim ispitanicima stoji 10% onih koji misle da je svejedno ko je na vlasti, 19% onih koji misle da ujedinjenje opozicije nije važno i 23% onih koji su odgovorili sa „ne znam“. U istom istraživanju, za tvrdnju: „Ako ne dođe do dogovora opozicionih stranaka i lidera, nema nam spasa“ tačno četvrtina ispitanika kaže da je tačna, 29% da je delimično tačna, 26% da je netačna, a 20% izjavljuje da ne zna, da ne može da se odluči. - Da dodamo ovome da je Demokratska opozicija Srbije formirana pola godine nakon ovog istraživanja. Inače, u pomenutom istraživanju našli smo da je tek trećina građana u članstvu političkih stranaka, i to: 15% u strankama crveno-crne koalicije (SPS, SRS, JUL); 10% u strankama umerene opozicije (SPO, DSS i Nova demokratija); dok je 9% u strankama radikalne opozicije, odnosno u strankama koje su činile Savez za promene. Proporcija stranke na vlasti vs. stranke u opoziciji iznosi 15% prema 19%, odnosno 1 prema 1,3.

x X x

Na poslednjim socijalističkim izborima (referendum novembra 1989. godine) za Miloševića je glasalo 80% izašlih birača, godinu dana kasnije (9. decembar 1990.) na prvim kapitalističkim i višestranačkim izborima, od ukupno 5.029.123 izašlih birača, za Miloševića je glasalo 3.285.799 ili 65% izašlih birača. Na istovremenim parlamentarnim izborima njegova partija je osvojila 46% glasova³ (2.320.587). Već 1992. godine (20. decembar) na prevremenim izborima za parlament Srbije za SPS je glasalo 1.359.086 ili 29% birača, ali su i Radikali dobili 1.066.765 glasova ili 23% (DEPOS 17%, Demokratska stranka 4%)... Na istovremenim predsedničkim izborima Milošević dobija 53%, a Milan Panić 32%. Socijalisti i Radikali imaju zajedno 2.425.851 odnosno 52% glasova. Na vanrednim parlamentarnim izborima 19. decembra 1993. godine Socijalisti osvajaju 1.576.287 glasova ili 37% od izašlih birača, DEPOS 715.564 ili 17%, Radikali 595.467 ili 14%, Demokratska stranka 497.582 ili 12%. Socijalisti i Radikali imaju zajedno 1.171.754 odnosno 51% glasova. Parlamentarne izbore u Srbiji, 21. septembra 1997., bojkotuju Demokrate i većina opozicionih stranaka, a Socijalisti (sa Julom i ND) osvajaju 1.418.036 ili 34% palih glasova, Radikali – 1.162.216 ili 28%, a SPO 793.988 ili 19%. Socijalisti (sa Julom i ND) i Radikali imaju zajedno 2.580.252 glasova, odnosno 62%. Na izborima za predsednika Savezne republike Jugoslavije 24. septembra 2000. godine, dva glavna kandidata bili

su Slobodan Milošević i kandidat DOSa Vojislav Koštunica. Prema konačnim podacima Savezne izborne komisije Koštunica je osvojio 48% a Milošević 40% glasova. DOS je pak tvrdio da je Koštunica osvojio više od 50% glasova. Potom dolazi 5. oktobar. To je bilo dovoljan razlog da Savezna izborna komisija da „ispravku“, Koštunica je osvojio 50,24%, Milošević 37,15%, Tomislav Nikolić 6% glasova. Šestog oktobra Milošević se preko televizije obratio javnosti i priznao poraz. Sedmog oktobra Koštunica je inaugurisan za predsednika SRJ.

Izborna godina	Milošević and Co	Broj glasova	Glasovi u %
1990.	SPS	2.320.587	46
1992.	SPS i SRS	2.425.851	52
1993.	SPS i SRS	2.171.754	51
1997.	SPS, JUL, ND, SRS	2.580.252	62
2000.	SPS i SRS	838.178	22

Na prevremenim parlamentarnim izborima u decembru 2000. godine DOS je dobio 2.402.387 ili glasova 64%, Socijalisti 515.845 ili 14%, a Radikali 322.333 ili 9% glasova. Socijalisti i Radikali su zajedno imali 838.178 ili 22% glasova. U poslednjoj deceniji prošlog veka imali smo ukupno pet izbornih ciklusa parlamentarnih izbora. U startnoj 1990. godini nailazimo na veliko jednodušje u izbornoj podršci Slobodanu Miloševiću i *Co*. U „završnoj“. 2000. godini podrška samom Miloševića spala je sa 80% u 1989., odnosno sa 65% u 1990. godini – na 37%. U „završnoj“. 2000. godini podrška Socijalističkoj partiji Srbiji pala je sa 46% u 1990. godini – na 14% glasova. Izborni rejting Slobodana Miloševića je prepolovljen, a izborni rejting Socijalističke partije Srbije je tri puta manji.

x X x

Zaključak

Na početku poslednje decenije prošlog veka među biračima je dominirao tip birača-vernika (u vođu, u socijalizam, u naciju, u Srbiju, u ostalom u bilo šta). Na kraju te decenije blagu prevagu je imao tip racionalnog birača. Prvi tip birača je na izborima samo potvrđivao svoju veru, dok je drugi vagao učinak vlasti, učinak političkih partija i političkih lidera, istovremeno procenjujući ko će u bliskoj budućnosti učiniti više za boljitak pre svega na planu standarda⁴. Reč je dakle o jednoj mešavini retrospektivnog i prospektivnog glasanja. - Neposredna

¹ Uvodno izlaganje za drugu diskusiju, na temu „Radnici u rušenju Miloševićeve naciokratske socijalističko-kapitalističke tvorevine“, koja će se održati 26. januara

² Istraživanje su finansirali Centar za proučavanje alternativa Milana Nikolića i UGS „Nezavisnost“.

³ SPO 16%, nezavisni kandidati 9%, Demokratska stranka 7% a među ostalim strankama nijedna nije osvojila više od 3% glasova.

⁴ Šire o ovome videti u tekstu Srećko Mihailović „Političke formule održanja i proene režima u Srbiji“, u: Spisic Ivana i Milan Subotić (prir.). 2001. *Revolucija i poredak. O dinamici promena u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.